

СПОМЕНИ И ДОКУМЕНТИ

ДВАМА ОТ НАЙ-ПОЧЕТНИТЕ

Христо Трендафилов

TWO OF THE MOST DISTINGUISHED

Hristo Trendafilov, Shumen University, Bulgaria

През 2017 г. се навършват 80 години от рождението на двама от почетните доктори на Шуменския университет "Епископ Константин Преславски" – световноизвестни учени, предложени за носители на почетното звание от Факултета по хуманитарни науки.

Да си спомним за тях с по няколко документални притчи.

Александър Михайлович Панченко,
член на Руската академия на науките

Роден е на 25 февруари 1937 г. в Санкт Петербург, тогава Ленинград. През целия си жизнен път работи в *Института за руска литература (Пушкински дом)* в родния си град, където последователно завежда секциите *Литература на XVIII в.* и *Литература на XIX в.* Там са работили и двамата му родители, а сега работи и синът му Александър Александрович, директор на *Центъра по антропология на религията*. През 1979, 1980 и 1997 г. А. М. Панченко е гост на

Шуменския университет, като през 1997 г. получава титлата **почетен доктор** на Университета. Умира през 2002 г. и е погребан в *Николското гробище* на *Алекسانдро-Невската лавра* в Санкт Петербург.

Желязното легло

Октомври 1992. Панченко сподели, че вече три пъти ограбвали дачата им в Луполово и там не е останало почти нищо. За това смята да сложи на входа следния надпис:

Дълбокоуважаеми крадци, тук вече няма нищо!

Между оцелелите неща бе едно старо, добре запазено желязно легло. С него академикът много се гордееше, защото на такова легло е спял Лев Николаевич Толстой. Днес те са или доста неудобни, или личният бит на великия писател не вълнува особено апашите.

Приятелството и картофите

Юни 1992. Академик Панченко разказа, че московски журналисти го питали какво мисли за отношенията с България.

– Че какво да мисля? Добри са си отношенията – отговорил той. Ето, вчера например садихме на дачата ни картофи с моя български приятел Христо.

Приятелството остана. Картофите ги откраднаха.

Поданството на културата

Март 1992. Вървим през *Кронверкския парк* с Панченко към Пушкинския дом. Академикът е в лошо настроение. Потресен е от намерението на правителството да върне с указ на някои бивши съветски републики техни произведения на изкуството от колекциите на *Ермитажа*. По този повод Дмитрий Лихачов изпратил телеграма до президента Борис Елцин, с която предупреждавал, че ако това стане, ще приеме етиопско поданство. (В старата руска литература “етиопски” означава “нехристиянски”). И друг път той е казвал, че в тези републики няма необходимите условия и специалисти за поддържането на паметници на културата.

– А аз ще изляза на барикадите, които непременно ще бъдат издигнати – заключи гневно Александър Михайлович.

Указът бе върнат за доработка. *Ермитажът* остана непокътнат.

Нощни чуждици

...завиха нощни кучета на двора

А. Далчев, *Къщата*

В полунощ звъни Панченко от Академическата болница. Изтръпнах. Оказа се, че му донесли за рецензия докторска дисертация от Ростов на Дон.

Навсякъде чуждици, чуждици.

– Лакеи, лакеи, лакеи! – вика в изстъпление академикът.

Национални библии

1992. Преподавам на студенти от Санктпетербургския университет българска литература от 80-те и 90-те години на XIX век. Изглежда поради тази причина непрекъснато умувам над въпроса: коя творба на българската литература играе ролята на национална Библия? На своя *Илиада* като национален светски (и обикновено епически) вариант на *Свещеното Писание - История славянобългарска* на Паисий Хилендарски, *Под игото* на Вазов или *Записките* на Захари Стоянов? И както обикновено става, задавам си същия въпрос и спрямо други литератури. Национална Библия за испанците е *Сид* или *Дон Кихот*, *Луизида* за португалците, за англичаните – *Крал Лир* и някои романи на Дикенс; за немците *Пръстенът на Нибелунгите* и *Фауст*; за французите – *Песен за Ролан*, *Клетниците* или *В търсене на изгубеното време*; за американците *Моби Дик* на Мелвил и *Гневът на мравките* на Стайнбек (Боже сохрани, съвсем забравих за *Спасителят в ръжта*). А как е в най-близката до нас литература, руската?

Ненавиждам диалозите по изключително важни въпроси, смятам, че всеки трябва да изгради мнението си в съкровен вътрешен диалог с фактите, а не с други люде. Тук обаче не издържах и попитах академик Панченко за тяхната, руската национална Библия. Допусках, че като медиевист той ще посочи най-стария руски летопис *Повест за изминалите години (Повесть временных лет)* или *Война и мир*, където според Дмитрий Лихачов Лев Толстой следва традициите и метода на староруските летописци. Ала Панченко отговори без всякакво колебание:

– Такава Библия ние, естествено, имаме. Пушкин, целият Пушкин!

Ако е така, то значи и ние можем да приемем най-доброто от творчеството на Вазов за национална, при това многожанрова Библия: романа *Под игото*, одите в *Епопея на забравените*, повестите *Немили-недраги* и *Чичовци*, разказите *Една българка*, *Дядо Йоцо гледа* и *Иде ли*. В своята съвкупност те не само показват формирането на националното ни съзнание, но и направо го налагат. Творчеството на Вазов на няколко пъти е подлагано на ревизия: естетите го смятат за повърхностен и тенденциозен, социалистите – за буржоазен шовинист и чорбаджийски поет, дискредитират го днешните ентузиазирани радетели за нов канон, клерикалите – винаги. Но тези опити приличат на най-обикновено богомилско-еретично неприемане на *Светото Писание*.

Пред канала

1993. Имаме среща с Панченко пред канала “Грибоедов” (скоро след това му върнаха старото название “Екатеринински”). Двадесет минути след уречения час той пристига – задъхан и забързан.

– Моля за извинение. Но малко преди да тръгна, ми позвъниха от ръководството на една партия. Държали много на известни интелектуалци и ми предложиха да ѝ стана член и да вляза в ръководството.

– Е, и?

– Извадиха късмет, че ме хванаха в отлично настроение – просто им отказах.

Родство по избор

1993. Много често виждам Панченко да чете криминални романи от всякакви страни на света. И сега го намирам със сборника *Нигерийски детектив* в ръце и питам за литературните му достойнства.

– Отвратителен – окачестви го веднага той. – Изчел съм толкова много детективи, че сюжетите им вече трудно могат да ме изненадат; всичко се свежда до няколко схеми. Но така или иначе вървиш по една следа, а това размърдва ума и го подготвя за истинска научна работа.

И той разказа за медиевиста академик Владимир Перетц, който е имал навика да чете всяка сутрин от 7 до 11 часа в леглото криминални романи, а после е ставал и на работната маса е тръгвал по дирите на преписи и редакции. И по същो тъй противоречивите показания на разночетенията.

Културисторикът като дуелист

Юрий Лотман имаше пистолет – точно такъв, с какъвто Дантес убива Пушкин – разказва Панченко. Веднъж дори възпроизведохме дуела. Заставахме на десет крачки и се целехме – ту Юрий Михайлович в мен, ту аз в него. Поразително точно оръжие, просто няма как да не улучиш.

Стрелбата по гении изисква сигурност.

Вътрешна рецензия

Като млади научни сътрудници в *Пушкинския дом* – разказва Панченко – написахме колективно дълга поема и я показахме на завеждащия сектора Лихачов. Той я прочете много внимателно, каза, че е възхитен от нея, и настойчиво помоли повече никога да не пишем такива неща.

Възмездие

Февруари 1992. Подарих на Панченко кутия цигари *Плевен*, върху която е изобразен мавзолеят костница на загиналите при обсадата на града през 1877 г. руски воители. Той се оживи и обеща тия дни да я покаже в свое предаване по Петербургската телевизия. И както правеше винаги в такива случаи, процитира част от поемата *Възмездие* на Александър Блок:

*За ними – снежните Балканы,
Три Плевны, Шипка и Дубняк,
Незаживающие раны...*

Вие, българите,

сте много талантиви, каза веднъж Панченко, но ще направите голяма наука едва след като повярвате в себе си.

Борис Андреевич Успенски,
член на Европейската академия на науките

Роден е 1 март 1937 г. в Москва. Преподава в *Московския държавен университет "М. В. Ломоносов" (МГУ)* и в други европейски и американски университети. Един от създателите на *Московско-Тартуската семиотична школа*. От 2011 г. завежда *Лабораторията по лингвосемиотически изследвания* във Филологическия факултет на *Националния изследователски университет "Висша школа по икономика" (НИУ ВШЭ)* в Москва. Брат му Владимир Успенски е световноизвестен професор по математическа логика в МГУ, а синът му Фьодор е скандинавист. През 2003 г., при единственото си идване в България, е обявен за **почетен доктор на Шуменския университет.**

Запознанство с ругатни

С Борис Успенски се запознах лично през есента на 1981 г. в аспирантското общежитие на *Московския университет М. В. Ломоносов*. Вече бях слушал цяла година лекциите му по *История на руския литера-турен език* и посещавах семинара *История на руската култура*, воден от него и от друг известен филолог, починалия в Бъркли Виктор Живов (1945-2013). В стаята ми нахлу Флорентина Бадаланова (Флора), тогава аспирантка по *Руски фолклор*, после преподавател в *Софийския университет*, в *Оксфорд*, сега антрополог в *Британския музей* и професор

в Берлин. Тя не само го познаваше, но и вече бе близка с него и ми каза, че Успенски ѝ е дошъл на гости и иска да ме пита нещо. “Нещото” се оказаха българските и по-точно старобългарските псувни, тъй като ученият събирал материал за студия върху историята и семиотиката на руската ругатня. Тя бе публикувана по-късно (най-напред в Будапеща, а после и в Москва) под заглавие *Митологически аспект на руската експресивна фразеология*.

Не бях кой знае какъв спец в областта, но все пак разполагах с немалък, предимно пасивен запас от изрази, натрупан през ученическите години и особено в танковия батальон, където служих. Знаех и няколко примера на ругателства в старобългарската книжнина. Много го зарадва първата зафиксирана в православен славянски текст ругатня в издадената от Любомир Милетич влахо-българска грамота на воеводата Александър от 1432 г. Стигнахме до по-съвременни ругателства и се наложи да обяснявам на търсеция максимална точност езиковед практическо-ситуативните им основи.

Обърнах внимание и върху *Българската хроника от XV в.* и особено върху свидетелството на Презвитер Козма от X в., че богомилите много злословят за Богородица и че “техните думи и гадости не могат да се пишат в тази книга” (т.е. в неговата *Беседа*). Но дали става дума за хули изобщо или конкретно за ругатни – тук не можахме да стигнем до определено мнение; съдържано и с уговорки цитира този пасаж по-късно и Успенски в своята студия.

Неусетно разговорът премина и върху други теми и (с неизбежни прекъсвания) продължава и до днес. Без ругатни.

Марксизъм и хуманизъм

– На лекциите по марксизъм-ленинизъм в МГУ залата винаги бе претъпкана – разказва Успенски (годината вероятно е 1958).

– ???

– Те бяха любимо място за срещи. Аудиторията гъмжеше от влюбени двойки, които пленително си шушукаха на епическия фон от лекциите – рапсодии върху трудове като *Произход на семейството, частната собственост и държавата*.

И наистина, последвали много бракове.

Флотът на знаците

След като завърших гимназия, кандидатствах най-напред във *Висшето морско училище* в Ленинград, споделя Борис Успенски. Не ме приеха, защото откриха някакъв недостатък във вестибуларния ми апарат.

Когато обаче ние, съвсем млади московски семиотици, започнахме в края на 50-те години да пътешествуваме из океана на знаците, много ни помогна един действителен адмирал – и академик – Аксел Иванович Берг.

Започнал като шурман, той става един от създателите на руския подводен флот, на радиолокацията и кибернетиката. Същевременно подкрепяше всяка модерна идея и в хуманитаристиката, горещо поддържаше и нас и именно Берг откри през 1962 г. в Москва Първия симпозиум по вторично-моделиращи системи.

Алгебрата на Моцарт

Едно от обвиненията срещу авторите на структуралистски теории беше, че те не притежават роден усет за изкуство, и в резултат на този недоимък свеждат значенията на творбата до зъзнещи схеми и формули. Появиха се заглавия като “Алгебра и хармония”, а структуралистите бяха сравнявани със Салиери. Не обръщах никакво внимание на подобни съпоставки, но истински се убедих, че не са верни, от живата реалност.

През септември 1983 г., по време на *Деветия славистичен конгрес в Киев*, разгледахме прочутата Кириловска църква заедно с Борис Успенски. Църквата съчетаваше по един чудодееен начин загадъчните стенописи от XI век с модерните изображения на съвсем младия Врубел.

Успенски бе потънал в магически захлас и само от време на време отронваше:

– Гледайте колко е красиво, колко е красиво...

Проблемът на филологията

Нито на лекции, нито в разговори Борис Успенски не повтаряше мисли или не разказваше познати вече истории. Единствената мисъл, която все пак повтаряше от време на време, бе: ***целият проблем на филологията се състои в това, че тя допуска много решения на един и същи въпрос.***

Лотман и Успенски в МГУ: концертто гросо за 20 аспиранти

Юрий Лотман идваше рядко и делово в Москва – обикновено за да се срещне със своите съмишленици семиотици и най-вече с Борис Успенски. Те му организираха лекция в Московския университет, която не се разгласяваше официално и нямаше никакви обяви. Така стана и през ноември 1982 г., когато в една от просторните зали на първия етаж на Филологическия факултет (наричан *стекляшка*), се събраха не повече от 20 души. Главно аспиранти и млади асистенти, между които съществуваха никакви канали за информация. Идваха и интересни студенти като днешния член-кореспондент Алексей Гипиус (под ръководството на Успенски той най-напред написа дипломна работа и кандидатска дисертация).

Лотман изглежда стоеше от давна на катедрата – нисък, свисоко чело, с айнщайновски мустаци и внимателни, добри очи, които издаваха характер. Лекцията започна, но няколко пъти бе прекъсвана от закъснели мераклии.

Успенски, който беше водещ, не издържа и излезе, за да постави на вратата бележка с надпис, предупреждаващ да не се влиза повече.

– Трябва да се спазва академизмът – каза с едва сдържан яд той.

– Аз пък мисля, че е академично да ги оставим да влизат, когато си поискат – отвърна малко лукаво, но решително Лотман.

Лекцията беше върху руската литература през епохата на Екатерина Втора. Ученият говореше тихо и леко заеквайки, без каквито и да е риторични ефекти и нашумели термини. Наблягаше много умело и убедително върху важните моменти и обобщенията.

После започна дискусия, но никой от малобройната публика не се престащаваше да се изкаже. Тогава Успенски стана и направи забележка върху един детайл от лекцията:

– Това е отдавна известно.

– Няма значение, нали пасва на концепцията – отговори хладнокръвно Лотман.

Двамата явно разиграваха едноактен научно-възпитателен спектакъл, който трябваше да внуши на утрешните кандидати на науката как да водят спор – бързо, точно, аргументирано и без да се прекъсват. Неусетно атмосферата се отпусна, един аспирант събра кураж и се включи в разговора с въпрос, засягащ личните му творчески планове.

– Смятам да проуча семиотиката на руския символизъм. Откъде да започна?

– Изчетете първо цялата несемiotична литература по въпроса. А после изберете малка и конкретна част (*кусочек*) от материала и я изследвайте – отговори без ни най-малко да се замисли вицепрезидентът на Световната асоциация по семиотика.

Постепенно започвахме да осъзнаваме защо лидерите на съветската семиотика четат не теоретични, а исторически лекционни курсове: Лотман – по *История на руската литература* в Тартуския университет в Естония, а Успенски – по *История на руския литературен език* в Московския – МГУ „М. В. Ломоносов”.

Именно те, теоретиците, ни накараха да потърсим истината, че конкретният материал е *avant tout chose*, и именно той генерира теоретичните идеи. Провидяха я (и то донякъде) обаче само няколко от смятаните за слепи.

Повечето затънаха в тресавището на неизбродимия материал, други дрънкаха безспир тенекиените петлета на дочути тук и там теории.

Вие, българите,

сте много талантиливи, каза веднъж Успенски. Но не умеете да довеждате нещата докрай.